

*Nigar Eldar qızı Zeynalova,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dillər Universitetinin
Pedaqogika kafedrasının müdiri*

**TƏLƏBƏLƏRDƏ KREATİVLİYİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ YENİ TƏLİM
TEXNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏ**

*Нигяр Эльдар гызы Зейналова,
доктор философии по педагогике, доцент
заведующий кафедрой педагогики Азербайджанского Университета Языков*

ВЛИЯНИЕ ОЦЕНИВАНИЯ НА РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ

*Nigar Eldar Zeynalova,
PhD in pedagogy, assistant professor
head of department of Pedagogy
Azerbaijan University of Languages*

**THE USE OF NEW LEARNING TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT
OF CREATIVITY OF STUDENTS**

Xülasə: Məqalədə müxtəlif çeşidli, qeyri-adi vəziyyətlərdə çevik qərar qəbulu bacarığına malik, orijinal düşüncə tərzli sərəgiləyən mütəxəssis hazırlığı məsələsindən bəhs olunur, müasir dövrdə həmin prosesin xüsusi aktuallıq daşması ön plana çəkilir, pedaqoji kadr hazırlığının spesifik xüsusiyyətləri, ona təsir göstərən amillər barədə məlumat verilir. Həmçinin kreativliyin kadr hazırlığı prosesindəki rolu geniş formada araşdırılır. Müəllif yaradıcılığın üzə çıxmasına, kəşf olunmasına zəmin yaradan zəruri kompetensiyaların formalaşması yollarını açıqlayır, təhsilalanlarda kreativliyin inkişafını mümkünləşdirən müasir təlim texnologiyaları, öyrənmə strategiyaları barədə şərhlər təqdim edir.

Açar sözlər: *kreativlik, kompetensiya, müasir təlim texnologiyaları, öyrənmə strategiyaları, pedaqoji kadr hazırlığı, təxəyyül, potensial*

Резюме: В статье рассматриваются вопросы подготовки специалистов, способных оригинально мыслить, принимать быстрые решения в нестандартных ситуациях, подчёркивается особая актуальность данного процесса в современном мире, специфические особенности и факторы, влияющие на подготовку педагогических кадров. Также исследуется роль креативности в процессе подготовки кадров. Автор раскрывает пути формирования необходимых компетенций, которые создают условия для выявления творчества. Дается объяснение стратегий и современных технологий обучения, которые влияют на развитие креативности обучающихся.

Ключевые слова: *креативность, компетенция, современные технологии обучения, стратегии обучения, подготовка педагогических кадров, воображение, потенциал*

Summary: The article deals with flexible decision skills in various and unusual situations, and the preparation of specialists who have original way of thinking. It states that these abilities have special importance nowadays. The specific features of pedagogical person training, and the factors which influence to it has been analyzed in the article as well. The role of creativity in the process of preparing person training has been widely dealt with in the article too. The author analyzes the ways of forming essential competence which give opportunity to demonstrate the creativity of students. The learning strategies, modern training

technologies which increase the development of creativity of educators have been touched upon in the article as well.

Key words: *creativity, competence, modern training technologies, learning strategies, pedagogical person training, imagination, potential*

Azərbaycan təhsilinin paradigminin dəyişməsi xarici amillərlə yanaşı, daxili faktorlarla da əlaqəlidir. Əsrlərin kəsişməsində Azərbaycan təhsilində ənənəvi yanaşma ilə yeni ictimai münasibətlər arasında ziddiyyətlər özünü kəskin şəkildə biruzə vermişdir. Təhsilimiz dünya mədəniyyətinə görkəmli simalar bəxş etmişdir, lakin müasir dövrdə əsas problem fundamental elmi biliklərin tətbiqinə nail olmaqdır. Hazırda təhsil islahatları məhz bu məsələlərin həllinə yönəlmişdir. Çoxsaylı araşdırmalar göstərir ki, problemin çözümlü pedaqoji kadr hazırlığından başlayır. Müasir təhsilin qarşısında dayanan əsas vəzifələrdən biri mütəxəssis potensialını əmək bazarının sürətlə dəyişən tələbatlarına uyğunlaşdırmaqdır. Əmək bazarı mütəxəssisdən bilik deyil, onların təcrübədə tətbiqini, peşə və ictimai funksiyaların yerinə yetirilməsini tələb edir. Beləliklə, yaradıcı, qeyri-adi vəziyyətlərdə çevik qərar qəbulu bacarığına malik, orijinal düşüncə tərzini sərgiləyən kadrların hazırlanması prioritet kimi ön plana çəkilir. Sadalanan xüsusiyyətlərin formalaşdırılması təlim prosesində kreativliyin əvəzəlməz rola malik olmasını bir daha sübuta yetirir (7).

Kreativlik təkcə təxəyyülün, fantaziyanın işə salınmasını nəzərdə tutmur, o həmçinin yeni, qeyri-adi, orijinal, fərd və cəmiyyət üçün dəyərli nəticələrin əldə edilməsinə zəmin yaradır (8).

Təxəyyül insanı xəyalpərəstliyə, kreativlik isə inkişafa istiqamətləndirir. Təbii ki, zəngin təcrübə, multikultural dəyərlər, keyfiyyətli təhsil, güclü qiymətləndirmə sistemi prosesə təsir göstərən başlıca amillərdir. Hazırda müxtəlif sahələr üzrə kreativliyə maraq daha da artır: iqtisadiyyat, biznes, təhsil, elm, tədqiqat və s.

Kreativlik müxtəlif psixoloji yanaşmalarla bağlıdır, bu da qərb mədəniyyəti, lateral düşüncə ilə əlaqədar fikirlərin yenidən nəzərdən keçirilməsini labüdləşdirir. İnsan beyninə daxil olan məlumat hər iki yarımkürə tərəfindən vahid tərzdə emal olunmur. Sol yarımkürə məntiqi, verbal, ardıcıl və zəncirvaridir, rəqəmsal sistemdə fəaliyyət göstərir. Sağ yarımkürə isə adətən hərəkətdə, insanın özünüifadəsində, emosional vəziyyətlərdə özünü biruzə verir və analogi

temdə fəaliyyət göstərir. O, sintetikdir, assosiasiyaların yaranmasına təkan verir, əksər hallarda lateral, divergent və metaforikdir (fransız dilindəki "métaphore" sözündən götürülüb, "məcazi" deməkdir). Sağ yarımkürə və onun imkanları gələcəyin pedaqogikasını dəyişdirmək və zənginləşdirmək iqtidarındadır. Dəyişikliklər təsəvvür, təxəyyül, analogiya, intuisiya, metafora, hissiyyət, hərəkət bacarıqları və kinestetik fəaliyyətə əsaslanaraq baş verir. Hazırda biz köhnəmiş düşüncə tərzinin obraz, təsəvvür tərəfindən hücumla məruz qalmasının şahidi oluruq.

Neyrolinqvistik proqramlaşdırma (NLP) vasitəsilə bir sıra metodlar hazırlanmışdır. Bu üsullar beynin sonsuz potensialını üzə çıxarmaq imkanı yaradır. Bəzi tədqiqatçılar hesab edirlər ki, kreativlik gələcəkdə əsrin pedaqogikasının əsasını təşkil edəcəkdir (3).

Təhsilalanlarda kreativlik bacarıqlarının inkişafı və kreativliyə meyilliyin artırılması müxtəlif sahələrin öyrənilməsi prosesində həyata keçirilməlidir. Şəxsi kreativliyin inkişafına təsir göstərən ən önəmli amil pedaqoji şəraitdir. Pedaqoji təcrübənin təhlili göstərir ki, şəxsiyyətin yaradıcı potensialı və kreativ təfəkkür problemin, ziddiyyətlərin müstəqil müəyyənləşdirilməsi, istənilən problemin araşdırılması və təhlili, onları həll etmək bacarığı, bilik, bacarıq, təlim fəaliyyətinin yeni vəziyyətlərə köçürülməsi, məlum vəziyyətlərdə yeni tələfləri görmək qabiliyyəti, mövcud bilikləri, fəaliyyət növlərini yeniləri ilə sintez etməkdə özünü göstərir. Sadalanan bacarıqlar hər zaman anadangəlmə olmur, onları təlim texnologiyaları vasitəsilə məqsədyönlü şəkildə formalaşdırmaq da mümkündür. Şəxsiyyətin kreativliyinin inkişafını təmin edən texnologiyalar arasında fəal təlim (qrup müzakirəsi, beyin həmləsi və onun müxtəlif növləri, morfoloji təhlil, sinektika metodu və s.) xüsusi rola malikdir.

Təlim prosesində öyrənənlərə əməkdaşlıq etmək imkanı yaradan interaktiv texnologiyaların tətbiqi kreativliyin uğurlu inkişafının əsas şərtlərindəndir. İnteraktiv texnologiyalara interaktiv mühazirə, cütlərlə iş, kiçik qruplarda iş, təlimlər və s. aiddir. Fəal təlim texnologiyaları

öyrənənlərin idrak fəaliyyətini stimullaşdırır, öyrənənləri davranış və zehni fəallığa cəlb edir, biliklərini zənginləşdirir. Kreativliyə zəmin yaradan texnologiyalarından biri də yaradıcı tapşırıqların həlli pedaqogikasıdır. Onun əsas məqsədi öyrənənləri açıq (evristik, yaradıcı, həyatı) problemlərin həllinə alişdırmaqdır. Açıq problemlər tələbələrə kreativ, sistemli, məntiqli düşüncəyə, dünyanı dərk etməyə, tədris olunan fənlər arasında əlaqələr qurmağa istiqamətləndirir. Kreativ təfəkkürün inkişafına dair proqram və metodikalar hazırlayan alim və pedaqoqlar hesab edirlər ki, kreativ insan potensialının əsas komponentlərini aşağıdakılar təşkil edir:

- divergent düşüncə;
- düşüncə və hərəkətlərdə çeviklik;
- zəngin təxəyyül;
- birmənalı olmayan hadisə və faktlara münasibət;
- risklərə hazırlıq;
- düşüncənin sürəti;
- orijinal ideyalar və qeyri-adi fikirlər.

Yaradıcı tapşırıqların həlli öncədən qurulan alqoritmlər vasitəsilə mümkünləşir, yekunda təknil və məqsədlə uzlaşan nəticə əldə olunur, mövcud ziddiyyətlər aradan qalxır, xüsusi priyomların effektivliyi üzə çıxır.

Yaradıcı tapşırıqların həlli texnologiyalarının əsas məqsədi tələbələrə yaradıcı fəaliyyətə yönləndirmək, kreativ təxəyyülün inkişafı priyomları, texnikaları barədə məlumatlandırmaq, kəşf etməyi öyrətmək, hadisə və faktlarda yaradıcılıq alətlərini üzə çıxarmaqdır. Yaradıcı tapşırıqların həllində istifadə olunan priyomlara daxildir: "vasitəçilik", "əksinə etmək", "bölünmə", "birləşmə".

Adətən problemin çözülməsi məqsədilə beyin həmləsindən (əqli hücum) istifadə edilir. Bu metod məsələnin operativ həllinə, yaradıcı fəallığın stimullaşdırılmasına, müzakirə iştirakçılarının problemin müxtəlif çözümlər yollarından ən optimalını seçməsinə, həmçinin kreativ fikir söyləməsinə imkan verir. Əqli hücum üsulundan istifadənin əsas məqsədi kifayət qədər həyat tərübəsinə malik olmayan tələbələrin də məsələlərin çözümlərində iştirakını təmin etməkdir. Kollektiv müzakirə isə bir sıra ideyaların generasiyasına, arqument və əks-arqumentlərin axtarışına şərait yaradır. Təhsilənlərin fəaliyyətinin təhlili göstərmişdir ki, belə tipli problemlərin

həlli zamanı Qilbertin kreativliyin inkişafı üçün əsas hesab etdiyi xüsusiyyətlərin (məhsuldarlıq, düşüncə çevikliyi, orijinallıq və mürəkkəb problemlərin həlli bacarığı) monitorinqini də aparmaq mümkündür. Məhsuldarlığın qiymətləndirilməsi öyrənənlərin müəyyən zamanı kəsiyində yerinə yetirdiyi tapşırıqları, hərəkətləri ölçür (ideyaların irəli sürülməsi, arqument və ya əks-arqumentlərin söylənilməsi, şəraitin vizuallaşdırılması, internet şəbəkədə məlumat axtarışı və s.). Adətən, əsas göstəricilər kimi aşağıda sadalanan meyarlara diqqət yetirilir: fakt və hadisələrin şərh edilməsi, nəticənin əldə olunmasına dair mülahizələr və onların həqiqiliyi.

Çevikliyin qiymətləndirilməsi öyrənənin inkişaf prosesində konkret vəziyyəti müəyyənləşdirməsi, onun ehtimal olunan sonluğunu proqnozlaşdırması və dəqiqliyin dərəcəsi ilə düz mütənasibdir.

Orijinallığın qiymətləndirilməsində tələbələrə təqdim edilən ideyalar və orijinallıq ölçü vahidi kimi seçilməlidir. Mürəkkəb məsələlərin həlli bacarığının formalaşmasının göstəricisi qismində son nəticə və onun əldə olunma yolları çıxış edir. Bu zaman öyrənənlər maneələrin öhdəsindən gəlməli, ziddiyyətləri aradan qaldırmaqlı, ilk baxışda bir-biri ilə uyğunlaşmayan obyektlər arasında əlaqələr tapmalıdır. Belə məsələlər problemin bir neçə həlli yolunu nəzərdə tutur. Təlim prosesində açıq tipli tapşırıqlardan istifadə təhsilənlərdə sərbəst fikir söyləmək, mülahizələr yürütmək, kreativ düşüncəni zənginləşdirmək, standart bilikləri qeyri-standart vəziyyətlərdə tətbiq etmək imkanı yaradır. Belə çalışmaların yerinə yetirilməsi zamanı öyrənənlər nəticəni proqnozlaşdırır, ümumiləşdirir, analogiya aparır, intuisiya, təxəyyül və fantaziyayı fəallaşdırırlar.

Kreativ təfəkkürün inkişafına təsir göstərən səmərəli texnikalarından biri də yaradıcı (problemlə) məsələlərin həlli prosesidir (5).

O, yeni, tapşırıqın şərtində verilməyən və öyrənənə məlum olmayan münasibətlərin üzə çıxarılmasına əsaslanır, zehni fəaliyyətin mənbəyi və stimulyatoru (fəallaşdırıcısı) qismində çıxış edir, biliklərin müstəqil şəkildə qazanılmasına şərait yaradır. Yaradıcı tapşırıqların müxtəlif növləri mövcuddur:

- Xüsusi hazırlanmış texnologiyalar vasitəsilə həll olunan tapşırıqlar: təcrübə-tədqiqat

tapşırıqları, modelləşdirmə tapşırıqları, layihələndirmə tapşırıqları və s.

- İmprovizasiya və intuisiyanın mühüm rol oynadığı yaradıcı təfəkkürün və təxəyyülün inkişafına yönələn tapşırıqlar: ixtira qabiliyyəti, artistliyin inkişafına istiqamətlənən tapşırıqlar və s.

Yaradıcı proses modeli ("fenomenoloji model") kreativ fəaliyyəti (kreativ aktı) altı mərhələyə bölür: problemin qoyuluşu, fikrin, ideyanın yaranması, hücum, relaksasiya, inkubasiya və insayt (işıqlandırma, aydınlatma) (2).

1. Birinci mərhələ (problemin qoyuluşu, şüurlu fəaliyyət) yeni ideyanın yaranmasına intuitiv zəmin hazırlayan xüsusi fəaliyyət vəziyyətidir. Onu məntiqi təhlil fazası da adlandırmaq mümkündür. Birinci mərhələnin gedişatında prosesin subyekt kimi öyrənənlər əlçatan elmi biliklərdən yararlanır, həmçinin analitik fəaliyyətə qoşulurlar: detallaşdırma, problemin dərinədən aydınlaşdırılması, fərziyələrin irəli sürülməsi, problemin həllinə dair motivasiyanın formalaşdırılması və gücləndirilməsi. Beləliklə, tələbələr problemin üzərində fikirlərini maksimum cəmləşdirir və şüurlarını fəallaşdırırlar.

2. İkinci mərhələdə fikrin (ideyanın) yaranması və ya təkmilləşməsi nəzərdə tutulur. Bu periodda intuitiv qərar problemin dərk edilməmiş həlli yolunun seçimi ilə səciyyələnir. Çünki şüurludan fərqli olaraq qeyri-ixtiyari həyata keçirilən fəaliyyətə, hərəkətlərə və onların nəticəsinin qiymətləndirilməsinə məqsədyönlü nəzarət mümkünsüzdür. Yaradıcı ideyanın spontan, qeyri-ixtiyari şəkildə əmələ gəlməsi onu generasiya edən intuitiv mənbədən asılıdır (2).

3. Üçüncü mərhələ ("hücum") problemin çözüm yollarının götür-qoy edilməsi vasitəsilə dərhal həllini nəzərdə tutan zehni və şüurlu fəaliyyət prosesidir. Belə "hücum"lar bir neçə dəfə ola bilər. Lakin seçim zamanı onların hər birində mümkün variantların sayı azalır.

4. Dördüncü mərhələ (relaksasiya) frustrasiya (şüurdan qeyri-ixtiyariyə keçid) adlandırılır. Əsas mərhələ kimi bir neçə formada reallaşdırıla bilər: aqressiv, depressiv, rasionel (müvəqqəti olaraq əsas məsələdən digər fəaliyyətə keçid baş verir). Məhz frustrasiya mərhələsində qərar qəbulu prosesinin yenidən təşkili həyata keçirilir.

5. Beşinci mərhələdə (inkubasiya – qeyri-ixtiyari fəaliyyət) intuitiv qərarın verballaşdırılması həyata keçirilir. Bundan əvvəlki periodda öyrənənlər problemin həllini hiss edir, lakin qərarın necə qəbul olunmasına dair izah verməkdə çətinlik çəkirlər. İnkubasiyanın məhsuldarlığı, səmərəliliyi növbəti insayt mərhələsinin (işıqlandırma, aydınlatma) keyfiyyətini müəyyənləşdirir.

6. Altıncı mərhələ (insight – ing. ağıllıq, qavrama) problemin həllinin şüura daxil olmasından ibarətdir (qeyri-ixtiyari aktda şüurluya keçid). İnsayt-intellektual hadisədir, o problemin mahiyyətinin və həllinin gözlənilmədən anlamaqdır. Mərhələ müsbət emosiyalar, canlanma ilə müşayiət olunur, öyrənənlər şüuraltı qərarı şüurlu dərk edirlər. Frustrasiya mərhələsi kreativ prosesin kulminasiya nöqtəsidir, burada uzunmüddətli hazırlığın nəticələri özünü göstərir. Tələbatın təmin olunması nəticəsində qəfildən, gözlənilmədən problem həlli faktının dərk edilməsi əmələ gəlir və qərar öz-özünə naməlum şəkildə yarandığı kimi də işıqlanır, aydınlanır.

Kreativliyin inkişafını təmin edən amillərdən biri də evristik metodlardır. Onlar da öz növbəsində bir neçə qrupa bölünürlər:

Birinci qrup təhsilənlərin problemi görmək, müəyyənləşdirmək, həlli yolunu tapmaq və nəticəni yoxlamağına əsaslanır. Buraya inversiya (qərar qəbulunun yeni, ənənəvi baxışlara zidd istiqamətdə axtarışı), çoxölçülü matrisalar, təşkil olunmuş strategiyalar və s. metodlar aiddir. Qeyd olunan metodlara kreativ xüsusiyyətlər, o cümlədən problemin müəyyənləşdirilməsi və s. amillər aiddir.

İkinci qrupa problemin həlli mərhələsinə dair evristik metodlar, beyin həmləsi və onun müxtəlif modifikasiyaları (əks beyin həmləsi, fərdi beyin həmləsi, sinektika) daxildir. Tələbələr onlardan yararlanaraq müvafiq texnologiyaların axtarışı və ya seçimini həyata keçirirlər. Beləliklə, öyrənənlərdə müxtəlif çoxsaylı ideyaların generasiya qabiliyyəti, yəni kreativ keyfiyyətlər inkişaf edir: sərbəst, çevik, orijinal düşüncə, ideyanı hazırlama mexanizmi.

Üçüncü qrupa (qərarın yoxlanılması) texnologiyaya vasitələrinin səmərəliliyinin, imkan və funksiyalarının təhlilinin aparılması ilə əlaqəli metodlar aiddir. Bu üsullar (evristik suallar və evristik müşahidə) əsasən analiz və sintez bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Müxtəlif təlim obyektlərinin tədqiqi prosesində sual vermək bacarığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. C. Terberin sözlərinə görə "bütün cavabları əvvəlcədən bilməkdənsə, hərdən sual vermək yaxşıdır". Təhsilalanların ünvanladığı sual yeni məlumatın qavranılmasına, mövcud olanın dəqiqləşdirilməsinə, fikir və mövqeyin ifadəsinə, qiymətləndirməyə yönəlməlidir. Öyrənənlərdə sual vermək bacarığını inkişaf etdirən müxtəlif strategiya və priyomlar mövcuddur. Lakin onlardan ən səmərəlisi hazırda dünya təhsil sistemində geniş tətbiq dairəsinə malik amerikalı psixoloq və pedaqoq Bencamin Blum tərəfindən hazırlanmış təlim məqsədlərinin taksonomiyası üzərində təşkil olunur. Taksonomiyada idrak fəaliyyəti səviyyələrə bölünmüşdür. Hazırda təlim prosesində suallar həmin səviyyələrə görə hazırlanır və öyrənənlərə ünvanlanır. İdrak fəaliyyətinin altı səviyyəsinə görə altı tip sual müəyyənləşdirilmişdir:

1. Sadə sualları cavablandırmaq üçün faktları adlandırmaq, müəyyən məlumatı yada salmaq və təkrar etmək tələb olunur;

2. Dəqiqləşdirici suallar adətən aşağıdakı kimi tərtib edilir: "Mən səhv edə bilərəm, lakin mənə elə gəlir ki,....?"; "Əgər mən düz başa düşmüşəmsə, onda?";

3. İnterpretasiya sualları adətən "niyə" müraciəti ilə başlayır və səbəb-nəticə əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsinə istiqamətlənir;

4. Yaradıcı suallar adətən şərtlilik, güman, fərziyyə, ehtimal, proqnoz xarakteri daşıyır. Məsələn: Fəal təlim üsullarından ən maraqlısını seçməli olsaydın, hansına üstünlük verərdin?

5. Qiymətləndirmə sualları bu və ya digər hadisə, faktların ölçü meyarlarının müəyyənləşdirilməsinə yönəlir;

6. Praktik (təcrübi) suallar nəzəriyyə ilə təcrübə arasında qarşılıqlı əlaqələrin yaradılmasına xidmət edir.

Kreativ təfəkkürün inkişafına yönələn təlim vəziyyətlərinin layihələndirilməsində "Blumun kubiki"ndən istifadə tədqiqatın təşkilində səmərəli metodikalardan hesab olunur.

• "...adlandır" (biliklərin reproduksiya səviyyəsi);

• "Niyə...." (səbəb-nəticə əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsi);

• "...izah et" (əldə olunmuş bilik və təcrübənin yeni vəziyyətlərdə tətbiqi);

• "...təklif et, "...paylaş", "...tap" (öyrənənlərin kreativ zehni fəaliyyətinin fəallaşdırılması).

Didaktik beyin həmləsi də kreativliyə şərait yaradan metodlardan biridir. Metodun həyata keçirilməsi prosesində müəllim əsas mövqedə dayanır və öyrənənlər ideyanın araşdırılması prosesində onu addım-addım izləyirlər. Pedaqoq diqqətlə, ehtiyatla məlumatın sistemləşdirilməsini təmin edir, tədrisən mürəkkəbləşən problemin müzakirəsini aparır, ekspert rolunu oynayır. Əsas məqsəd istənilən səviyyədə problemin həllinə nail olmaqdır. Prosesdə iştirakçıların sayı 10-15 nəfərlə məhdudlaşdırılmalıdır. Yalnız bu halda işin keyfiyyəti yüksələ bilər. Məlumatın tədrisən toplanılması iştirakçıların tələsik qərar verməsinin, diqqətlərinin yanlış səmtə yönəlməsinin qarşısını alır, məsələnin alternativ həlli yollarının müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır. Müəllim (moderator) yalnız prosesin sonunda, təqdim edilən ideyalara əsaslanaraq problemi çözüür və müfəssəl həlli yolunu açıqlayır. Moderator öyrənənləri addım-addım problemə doğru istiqamətləndirir, problemin həlli prosesini bir neçə mərhələyə bölür, yeni və detallı məlumatı interpretasiya edir. Məlumatın hər hissəsinin təhlilini apardıqdan sonra müəllim növbəti mərhələ də beyin həmləsindən yararlanır.

Altı papaq metodu düşüncə prosesinin təşkilinə dair ən təsirli priyomlardan hesab olunur. Metodun müəllifi ingilis yazıçısı, psixoloqu Edvard de Bonodur (4).

Mütəxəssis "Altı düşüncə papağı" adlı kitabında fərdi və kollektiv zehni fəaliyyətin strukturlaşdırılmasına zəmin yaradan, səmərəliliyi yüksəldən priyomları təsvir etmişdir. Metod öyrənənlərdə zehni çeviklik formalaşdırır, düzgün qərar qəbulunu labüdləşdirir, düşüncə tərzilə təlim məqsədlərini və qoyulan vəzifələri əlaqələndirir, müxtəlif fikirləri nəzərə almağa, vəziyyətin fərqli prizmalardan təhlilini aparmağa, innovativ və qeyri-adi ideyaların qiymətləndirilməsinə təkan verir. Onun əsasını paralel düşüncə təşkil edir. Məlum məsələdir ki, bu və ya digər qərar fikir mübadiləsi, müzakirə və polemika zamanı yaranır. Adətən üstünlük ən yaxşı variantda deyil, daha gözəl və cəlbedici təqdim olunan verilir. Paralel düşüncə prosesində (məhiyyətə konstruktiv) müxtəlif yanaşma, ideya və fikirlər təqdim olunsada, qarşı qarşıya qo-

yulmur. "Altı papaq" metodu problemi düşünmə prosesinin altı müxtəlif rejimə bölünməsi ilə həllinə kömək edir. Belə bölgü düşüncəni daha konkret və dayanıqlı vəziyyətə gətirir.

Əksər insanlar hesab edir ki, şəxsin geyimi onun hiss, davranış və düşüncə tərzinə təsir göstərir. Bu, baş geyiminə də aiddir. Beləliklə, papağı dəyişməklə simvolik olaraq davranışı da ona uyğunlaşdırmaq mümkündür. E. Bono müəyyən psixoloji xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən rəngli baş geyimini dəyişməyin düşüncə tərzinə də sirayət etdiyini bildirir. Problemin yanaşmasından asılı olaraq iştirakçılar altı müxtəlif rəngdə papaq taxırlar. Onların hər biri problemə dair fərqli yanaşmanı əks etdirir. Tələbə papağı taxarkən, xəyalən həmin rəngə müvafiq düşüncə tərzini nümayiş etməyə hazırlaşır. Şlyapalar dəyişdikcə onları daşıyan insanın fikrən fərqli düşüncə tərzinə yönəlir, problemə dair nöqtəyi-nəzəri də dəyişir. Metoddan istifadə assosiativ yadda saxlamaları işə salaraq (vizual qavrama, rəng, rollu fəaliyyət, emosiyalar) öyrənməndə düşünmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə dair təcrübə formalaşdırır.

Ağ papaq təmizlik, dürüstlük və həqiqəti ifadə edir, məlumat rəngidir. Ağ papaq taxan insan fakt, rəqəm, məlumat toplayır, təhlilini aparır və yalnız ondan sonra problemə dair rəy bildirir, müəyyən qərar verir.

Qırmızı papaq həyat, sevgi və məhəbbət rəngidir. O, insanın fəal emosiyalarını formalaşdırır. Qırmızı papaq taxan insan təəssürat və intuisiyaya, öz hisslərini dinləməyə köklənir. Adətən insanlar ilk təəssürata, intuisiyalarına əsaslanmağa meyilli olur. Bu, hiss və duyğu ilə təlimə rəvac verir.

Sarı papaq günəş, qızıl, üstünlük, xeyri ifadə edir. Sarı papaqlı tələbə istənilən vəziyyətin güclü tərəflərini müəyyənləşdirməyə çalışır, "taleyin zərbələri"ndən qorxunu dəf edərək, ictimai optimizmə yönəlir. Bu zaman insan öz gücünə inamı artır, o, ən mürəkkəb vəziyyətdə də optimal çıxış yolu tapmaq iqtidarında olur.

Qara papaq (torpaq, bünövrə, ağıl rəngidir) taxan tələbə təhlükənin aradan qaldırılmasına köklənir, qərarını ölçür-biçir və dəfələrlə yoxlayır.

Yaşıl papaq həyat, yenilik, inkişaf əlaqələndirilir. Tədqiqat, təklif, yeni ideyalar və mümkün alternativləri simvolizə edir. Yaşıl pa-

paqda düşünmək yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına, alternativləri nəzərdən keçirməyə, fantaziyanın zənginləşməsinə imkan yaradır.

Göy papaq prosesə nəzarəti həyata keçirənlərə məxsusdur, müəyyən mərhələnin yekunlaşdığını bildirir. Göy papaq taxan tələbələr fikir və hərəkətləri, fəaliyyəti araşdırır, təhlillər aparır, nəticə çıxarır, şərtlər verir, prosesə yekun vururlar (6).

Layihə texnologiyası öyrənilərdə yaradıcılıq və tədqiqat aparmaq bacarıqları formalaşdırır, müvafiq təlim fəaliyyətinin planlaşdırılmasına zəmin yaradır. Bunlar kreativ düşüncə tərzinin əsasını təşkil edir. Məhz layihə prosesində təhsilçilər nəticənin əldə olunmasına təkan verən vasitələrin səmərəliliyini qiymətləndirməyi, optimal variant seçməyi, onu əsaslandırmağı, fəaliyyəti planlaşdırmağı, refleksiya zamanı məqsədləri müəyyənləşdirməyi, təhlillər aparmağı və əməkdaşlıq etməyi öyrənirlər. Layihə fəaliyyəti problemi müəyyənləşdirmək, fərziyyəni irəli sürmək, məsələnin həllinə dair müvafiq alətlərin, metodların, priyomların, modellərin, nəzəriyyələrin seçimini əsaslandırmaq, müşahidəni, eksperimenti təşkil etmək, keçirmək, nəticələri çeşidləmək və s. bacarıqların formalaşmasını labüdləşdirir.

Layihə fəaliyyəti tələbələrə həm də aşağıda sadalanan bacarıqları qazandırır: (1).

- Refleksiya bacarıqları: tapşırığı dərk etmək, tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün zəruri biliklər;

- Axtarış (tədqiqat) bacarıqları: müstəqil ideya generasiyası, yəni müxtəlif sahələrdən biliklər cəlb edərək fəaliyyət üsullarını müəyyənləşdirmək, informasiya məkanında çatışmayan məlumatları toplamaq, ekspertlərdən (məəlim, məsləhətçi, mütəxəssis) lazımi informasiya almaq, problemin müxtəlif həlli yollarını axtarmaq, fərziyyələr irəli sürmək, səbəb-nəticə əlaqələrini aydınlaşdırmaq;

- Özünüqiymətləndirmə bacarıqları;
- Əməkdaşlıq bacarıqları: kollektiv planlaşdırma, müxtəlif partnyorla birgə fəaliyyət, tapşırıqların yerinə yetirilməsində qarşılıqlı yardım, işgüzar ünsiyyət, qrup üzvlərinin səhvlərini üzə çıxarmaq və düzəltmək;

- Məncərlik bacarıqları: prosesi layihələndirmək, fəaliyyəti, vaxtı, resursları planlaş-

dırmaq, qərar qəbulu və nəticəni proqnozlaşdırmaq, fəaliyyətin təhlilini aparmaq;

- Kommunikativ bacarıqlar: dialoq qurmaq, sual vermək, müzakirələrə qoşulmaq, şəxsi nöqteyi nəzəri müdafiə etmək, şifahi sorğu, müsahibə aparmaq, kompromisə getmək;

- Təqdimat bacarıqları;

- Natiqlik bacarıqları;

- Çıxış zamanı özünəinam nümayiş etmək bacarığı;

- Çıxış zamanı müxtəlif əyani vasitələrdən istifadə etmək bacarığı;

- Çıxış zamanı planlaşdırılmamış sualları cavablandırmaq bacarığı.

Qeyd olunan texnologiyalar müəllim tərəfindən hər bir auditoriya, öyrənənin fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq tətbiq olunmalıdır. Həmin texnologiyalardan istifadə təhsilçilərdə kreativliyin inkişafına zəmin yaradacaq.

Problemin aktuallığı. Təlim prosesində kreativliyin inkişafına təsir edən amillərin araşdırılma zərurəti vardır.

Problemin yeniliyi. Təlim prosesinin təşkilində kreativliyin inkişafını təmin edən texnologiyalar haqqında ətraflı məlumat verilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə təsvir olunan yanaşmalar ali məktəb müəllimlərinin fəaliyyətinə səmərəli istiqamət verəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Примерная основная образовательная программа основного общего образования [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://fgosreestr.ru/> (дата обращения – 12.06.2016).

2. Формирование креативного мышления. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://studopedia.ru/2_12086_formirovanie-kreativnogo-mishleniya.html (дата обращения 01.11.2016)

3. Clinciu A., Cocorada E., Luca M., Pavalache-Ilie M., Usaci D. Psihologie educationala. Modulul pedagogic (Educational psychology. Teaching module).

4. De Bono E. Serious Creativity: Using the Power of Lateral Thinking to Create New Ideas. USA: Harper Business, 1993.

5. Jackson N. Imagining a different world. In Jackson (et al.) (eds.) Developing creativity in higher education: An imaginative curriculum, pp. 1-9. Chippenham: Routledge, 2006.

6. Noach K. Tehnici de creativitate (Creativity Technics). Bucuresti. Editura All Educational, 2012.

7. Sternberg R.J. The nature of creativity. Creativity Research Journal, Vol. 18, No. 1, pp. 87-98, 2006.

8. Torrance E.P. The nature of creativity as manifest in testing. In R. J. Sternberg (ed.) The nature of creativity: contemporary psychological perspectives. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

E-mail: igarzeynalova777@gmail.com

Rəyçi: p.e.d., prof. H.H. Əhmədov

Redaksiyaya daxil olub: 16.10.2018